

KULTURVÄRDEN

KONSTFULL PORTAL
Nyputsat i Ryningska palatset

VÄRDEFULLA VÄXTER
Linköpings slottsträdgård

FJÄRRSTYRT KULTURARV
Rapport från driftcentralen

K

BANBRYTANDE KVINNOR
Hundra år av demokrati

SOPRANEN FRÅN SNUGGE
Christina Nilssons stolta revansch

OMBONAD HUNDRAÅRING
Stilsäkert residens i London

Nyköpings
STOLTHET

ÄNTLIGEN HÖST!

FÖR MIG ANDAS hösten nystart. Kanske ännu mer i år än på länge nu när vi förhoppningsvis får börja ses på våra arbetsplatser igen. Vi är många som har längtat!

Att göra en tidning visar sig gå ganska bra även under pandemitider, för det är ju så att verksamheten måste fortsätta oavsett. Det restaureras lite varstans i vårt fantastiska fastighetsbestånd. Den här gången besöker vi Nyköpingshus där muren behöver åtgärdas och Ryningska palatset där de fina stenportalerna har restaurerats.

Vi firar 100-årsjubilerande ambassader med ett bildreportage från London. Hundra år är det även sedan Sverige blev en demokrati genom införandet av allmän och lika rösträtt. Det uppmärksammar vi genom att presentera en rad kvinnor som påverkat och verkat i Statens fastighetsverks fastighetsbestånd. Ett exempel är Christina Nilsson – en av Sveriges mest framgångsrika operasångerskor – som du kan läsa om i Anekdoten.

Det är ett aplock av höstens Kulturvärden, vi hoppas att du hittar något som faller dig i smaken.

Trevlig läsning!

MIA FERNLUND
chefredaktör

FOTO JEANETTE HÄGGLUND

”Vi ska bidra till de globala målen”

FOTO ERIK FLYG

Hallå där Anna Åström, hållbarhetschef på SFV – hur hänger SFV:s hållbarhetsarbete och Agenda 2030 ihop?

– Agenda 2030 är världens gemensamma handlingsplan för att uppnå ett hållbart samhälle inom planetens gränser. Statens fastighetsverk ska bland annat bidra till hållbart byggande och hållbar förvaltning samt ha en resurseffektiv och ansvarsfull förvaltning. SFV ska också bidra till att de 17 globala målen för hållbar utveckling uppnås till 2030. Men vi behöver agera ännu mer kraftfullt för att säkerställa detta. Det gäller inte minst för klimat- och resursfrågorna.

Hur långt har ni kommit?

– Styrningen inom myndigheten har idag ett mycket större fokus på omställningsarbetet och att nå uppsatta hållbarhetsmål. Det vi nu fokuserar på är att få hållbarhetsfrågorna att genomsyra hela verksamheten och öka takten. Det gäller till exempel arbetet med att gynna biologisk mångfald i parker och landskap och säkerställa samarbete med ansvarsfulla leverantörer. När det gäller arbetet med att bevara och utveckla kultur- och naturmiljöer samt hur vi jobbar både med fysisk och digital tillgänglighet så ligger vi många gånger i framkant.

Hur kommer vårt arbete att märkas?

– Som exempel kommer man att se fler solceller, våtmarker och blommande ängar på fastigheterna. Ändrade beteenden och arbetssätt, som delvis är en följd av pandemin, kommer att tillsammans med digitaliseringens möjligheter och allvaret i klimatkrisen göra att vi nyttjar befintliga fastigheter ännu smartare än idag.

MARIA UGGLA

KULTURVÄRDEN NUMMER 3, 2021

Statens fastighetsverk ger ut Kulturvärden fyra gånger per år för att du ska få kunskap om Sveriges kulturarv. SFV:s uppgift är att se till att fastigheternas själ och karaktär lever och bevaras till kommande generationer. Genom staten är du delägare, tillsammans med tio miljoner andra svenskar.

Ansvarig utgivare

Thomas Johansson

Chefredaktör Mia Fernlund

Redaktionell produktion

Springtime-Intellecta

Redaktör Johan Wickström

Art Director Sara Bidö

Korrektur Helena Walldow

Texter Mats Carlsson Lenart,

Mia Fernlund, Anders Glassel,

Elisabet Hesseborn, Maria

Uggla, Elisabet Lorenz

Werner, Johan Wickström,

Emma Österberg

Foto Jan Erik Anderbjörk/

Smålands museum, Alexandru

Babos, Erika Bjurling, Åke E:son

Lindman, Melker Dahlstrand,

Fond & Fond, Anders Glassel,

Länsarkivet Gävleborg,

Jeanette Hägglund, Urban

Jörén, Stockholms stads-

museum, Jan de Meyere,

Jens Mohr, Nationalmuseum,

Stordåhd Kommunikation/

Peter Nordahl, Wallinska

skolans arkiv, Stockholms

stadsarkiv, Rikard Österlund

Illustration Maria Trolle,

Sven Malmberg

Repro Turbin

Tryckeri Norra Skåne Offset

www.sfv.se

issn 1104-845x

Omslaget Nyköpingshus

Foto: Fond & Fond

Kontakta oss

Kundservice www.kulturvarden.prenservice.se eller 08-522 183 52

Redaktionen kulturvarden@sfv.se eller 010-478 70 00

Postadress Kulturvärden, Box 2263, 103 16 Stockholm

6

MAKTSÄTE MED MÅNGA SKIKT
Nu restaureras Nyköpingshus medeltida murar

14

KVINNOR I VÅRA HUS
De som befolkat, behärskat och banat vägen

29

BLAND BOKPELARE OCH BUXBOM
En vandring i Linköpings slottsträdgård

32

SVENSKARNA PÅ PORTLAND PLACE
Residenset i London har varit en viktig mötesplats i 100 år

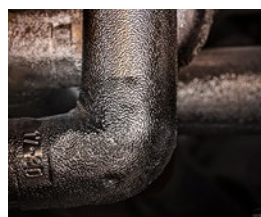
BILDEN 5
*Delikat tillskott
i kvarteret Krubban*

PORTEN I 2
*Praktexempel på
1600-talets stenkonst*

ANEKDOTEN 24
*Sångfågeln tillbaka
på familjegården*

STYRNING 26
*Driftcentralen som
övervakar kulturarvet*

KRÖNIKA 39
*Så arbetar SFV med
de globala målen*

FOTO SFV/MICHAEL EDLUND

FOTO ÅKE E:SON LINDMÄN

Botanhuset använder insidan

BOTANHUSET ÄR en del av Naturhistoriska riksmuseet i Stockholm och har inte renoverats på många år. Men nu byggs huset om och anpassas för de unika botaniska samlingarna samtidigt som arbetsmiljön förbättras (se Kulturvärden 4/20).

– En utmaning är att hålla ett jämnt klimat på sommaren då vi måste hitta ett effektivt sätt att skärma av solinstrålningen, säger Charlotta Andersson Lund, ansvarig för renoveringen på SFV.

Det första förslaget var att installera fällbara markiser för fönstren, vilket efter överklagan fick godkänt av Mark- och miljööverdomstolen. Men under handläggningstiden hittade projektet en för fasaden mer diskret lösning: att montera solfilm på insidan av ytterbågans glas och invändiga rullgardiner.

– Effekten av detta blir tillräckligt bra. Nu har vi fått tillstånd och ska genomföra förslaget. Det här visar hur viktigt det är med samråd, säger Charlotta Andersson Lund.

100-ÅRSJUBILEUM FÖR AMBASSADER

NÄR FÖRSTA världskriget tog slut 1918 bildades Kungliga byggnadsstyrelsen som bland annat fick uppdraget att ansvara för våra ambassader. Efterkrigstidens diplomatiska arbete skapade behov av bättre lokaler och därför köptes ett antal fastigheter in, bland annat i Köpenhamn (bilden), där Sverige köpte en 1700-talsfastighet för 450 000 danska kronor.

Huset byggdes om under arkitekten Torben Gruts ledning. Samma år köpte svenska staten även fastigheter i Helsingfors samt i London (läs mer på sid 32–37). Även dessa fastigheter renoverades under ledning av Torben Grut.

FOTO MADDOC

FOTO SFV/MARIA LUNDEVIK

FOTO SFV/MIA FERNLUND

NÄTVERK FÖR SLOTT OCH FÄSTNINGAR

SLOTT OCH fästningar utgör en stor del av Statens fastighetsverks bestånd. Nu startar SFV ett nätverk för förvaltare och hyresgäster.

– Målet är att utveckla besöksmålens attraktivitet och konkurrenskraft. Vi och våra hyresgäster har många likartade frågor där vi kan finna synergier, säger Mimmi Mannheimer, affärsutvecklare vid Statens fastighetsverk.

Det första nätverksmötet hålls på Kalmar slott den 6–8 oktober.

CARLSTENS FÄSTNING FÅR NYTT BRUK

NÄR CARLSTENS fästningsmurar renoverades på 1980-talet användes ett cementbruk, vilket visat sig vara mindre lyckat. Eftersom bruket är väldigt hårt har fogarna spruckit och vatten kunnat tränga in mellan fog och sten. Nu knackas cementbruket bort på muren vid Södra Esplanaden och ersätts med kalkbruk. Det är en process som tar tid då cementen kan ligga djupt. Arbetet beräknas vara klart före årsskiftet.

OMMÅLAT TORN I BERGIANSKA

UTSIKTSTORNET i Bergianska trädgården med sin ockragula fasad och umbragröna fönsterbågar har under sommaren målats om. Det uppfördes 1908 som kontor åt professor Veit Wittrock och museum för hans samling av kottar och fröer.

Interiört har patina och ålderdom fått fortgå på ett respektfullt sätt och utgör nu ett värdefullt exempel på tidig 1900-talsinteriör.

Blomstrande folkliv under lindarna

TROTS ATT KVARTERET Krubban på Östermalm i Stockholm har flera hundra år på nacken är det ganska okänt även för stockholmarna. Statens fastighetsverk arbetar sedan några år tillbaka med ett antal projekt för att göra kvarteret mer levande. Så för den som tar sig tiden att smita runt hörnet från Historiska museet väntar en av Stockholms oaser.

Det senaste tillskottet till kvarteret är restaurang Oxenstiernan som huserar i den Oxenstiernska malmgårdens nyrenoverade norra flygel. Flygeln har kompletterats med ett nytt tillagningskök och nya matsalar. Sommartid har restaurangen en uteservering på innergården mellan flyglarna, under lindarna som planterades redan på 1700-talet. Vid parkområdet som vetter mot Styrmansgatan finns en

boulebana, en historisk lekplats, nya grönytor och nya träd. Mitt i trädgården finns ett grönt vardagsrum, där 15 stadsodlare driver upp allt från prunkande grönsaker till fantastiska dahlior.

Visionen för kvarteret Krubban är att utveckla området så att det lockar till mer folkliv. Allt för att göra de unika miljöerna lika levande som de var på den tiden då regementen fanns på plats. Med den skillnaden att dagens verksamheter måste stämma in i kvarterets karaktär och historia, något som gör restaurangen till ett välkommet tillskott.

MIA FERNLUND

Mer information om kvarteret Krubbans historia och verksamhet finns på sfv.se

Helst bör man inleda ett besök på Nyköpingshus genom att gå över vindbryggan och genom Porthuset, som överlevde den stora branden 1665. Från att ha sett kungar och hertigar ständigt passera in och ut ur slottet blev sedan Porthuset fängelse fram till 1862.

MÄKTIGA MIURAR

Nyköpingshus var länge ett ledande maktsäte i Sverige. Sen följde hundratals år av förfall innan borgen blev en älskad plats i Nyköping. Men nu pågår en räddningsaktion för att en av de historiska murarna inte ska rämna.

TEXT Mats Carlsson Lenart FOTO Fond & Fond

SFV:s slottsarkitekt för Nyköpingshus Ola Forsby fick bråda dagar när en stor spricka upptäcktes i kanontornet Vasarondellen tidigare i år. Nu pågår räddningsaktionen som måste genomföras med stor varsamhet, då det finns risk för ras. Nyköpingsbornas älskade gångväg längs ån har vid Nyköpingshus varit avstängd under större delen av 2021.

Nyköping var fram till 1600-talet en av Sveriges viktigaste städer och fungerade periodvis som huvudstad, men blev senare blott residensstad i Södermanlands län. Idag ligger den strategiskt belägen längs E4:an.

Nyköpingshus är en plats som stadsborna alltid visar upp för sina gäster. Folk i alla åldrar älskar att ha picknick på de gröna vallarna och Nyköpingsbor tröttnar aldrig på att under promenader längs ån ta bilder på Nyköpingshus i olika slags ljus. Slottet är stadens självklara stolthet.

I våras upptäcktes dock att en spricka i en av de gamla tjocka murarna vuxit dramatiskt, i ett kanontorn som kallas Vasarondellen.

– Det var så pass illa att vi genast stängde av promenadvägen som går mellan slottet och ån, säger Ulrika Gräns, som är Statens fastighetsverks tekniska förvaltare för Nyköpingshus.

Folket i Nyköping hade inledningsvis svårt att acceptera att deras älskade åpromenad var avstängd.

– Det spelade nästan ingen roll vilka stängsel eller skyltar vi satte upp – människor tog sig förbi i alla fall, säger slottsarkitekt Ola Forsby.

Krister Berggren, konsult med stor erfarenhet av historiska murar, kallades in för att leda reparationsprojektet och arbetena kom snabbt i gång. Men när man började montera ner själva skalet, murens yttersta del, så rasade en ganska stor del av den fem meter tjocka murens innandöme ut.

– Det var lite dramatiskt och innebar att vi fick ett riskabelt överhäng. Under fortsättningen av arbetet har vi varit ännu mer försiktiga och personalens säkerhet är förstås första prioritet, säger Krister Berggren.

Under sommaren har cirka 100 stora stenar på omkring ett ton styck lyfts ut ur muren och lagts på marken, numrerade och dokumenterade så att de ska kunna sättas tillbaka som de satt.

– Murens kärna var i väldigt dåligt skick. Så nu i höst ska den stabiliseras provisoriskt med så kallad EPS-cement, så att inga ytterligare ras kan ske under vintern eller återuppmurningen nästa år.

DET ÄR VERKLIGEN en historisk kärna med flera lager som Statens fastighetsverk nu restaurerar.

Få svenska städer är så nära förknippade med historien som Nyköping. Men det har inte alltid varit så. Under 1800- och även in på 1900-talet ansågs Nyköpingshus bara som en ruin på baksidan av Sörmlands residensstad.

Ändå kom redan då historiefantaster från hela Sverige för att se lämningarna av det en gång så stolta slottet. Lockade av historierna om det mytomspunna Nyköpings gästbad möttes besökarna av både ett materiellt och mänskligt förfall. En katastrofal brand 1665 hade förstört det mäktiga slottet. De murar

»Under medeltiden fungerade Nyköping periodvis som huvudstad då Sveriges tidiga kungar bodde där långa tider.«

som stod kvar hade i början av 1700-talet till stor del raserats för att användas som material i det nya Stockholms slott. Och ruinområdet var på 1800-talet hemvist för de mest utsatta i samhället, fattighjonen, då Nyköpingshus var en arbetsinrättning.

I historieromantikens Sverige började dock en medvetenhet växa fram om att platser som Nyköpingshus nog borde tas till vara bättre. Men först efter att de sista hjonen lämnat Nyköpingshus 1907 blev det möjligt att börja bevara det som fanns kvar av den historiska borgen.

HISTORIEN BÖRJAR på 1100-talet när ett försvarstorn, en kastal, byggdes vid Nyköpingsåns mynning. Omkring år 1250 tillkom själva borgen där kastalen blev dess kärntorn. Det var troligen Stockholms grundare Birger Jarl som lät bygga Nyköpingshus. Under medeltiden fungerade Nyköping periodvis som huvudstad då Sveriges tidiga kungar bodde där långa tider.

En av dessa var Birger Jarls sonson Birger Magnusson, som 1317 bjöd in sina bröder Erik och Valdemar till det berömda gästabudet, som slutade med att hertigarna kastades i fångelsehålan där de avled. En annan stor händelse på Nyköpingshus var mötet den 20 september 1396 under ledning av drottning Margareta av Danmark. Då utarbetades Kalmarunionen som resulterade i att Sverige, Norge och Danmark i över 100 år var förenade under en regent.

Under Vasatiden på 1500-talet förvandlades Nyköpingshus från en rätt illa medfaren medeltidsborg till ett storslaget renässansslott. Det var Gustav Vasas yngste son, hertig Karl, senare kung Karl IX, som fick Nyköpingshus och som gjorde borgen till slott och staden till sin egen lilla huvudstad – Karls hertigdöme sträckte sig från Östersjön till norska gränsen. Karls 43 år som härskare på slottet var Nyköpingshus främsta glansperiod.

Vallarna som omger slottet är böljande gröna och lockar till picknick och promenader. Nyköpingsborna älskar att träffas och umgås på vallarna och samtidigt känna historiens vingslag.

Karl IX avled i Nyköping 1611. Hans son blev då ny kung under namnet Gustav II Adolf – grundaren av det svenska stormaktsväldet. Gustav Adolf hade vuxit upp på Nyköpingshus och efter att han stupat i Lützen den 6 november 1632 fördes stoftet just till Nyköping. I över ett år stod Gustav II Adolfs lik på slottet innan han slutligen fördes till Stockholm för att begravas.

Men storhetstiden för Nyköpingshus fick ett abrupt slut den 1 juli 1665, då i princip hela slottet och staden brann ner. Av Karl IX:s storslagna renässansslott återstod bara det så kallade Kungstornet samt Porthuset.

Det fanns först planer på att återuppbygga det stolta palatset i Nyköping men det blev till slut bara ett nytt länsresidens på de gamla medeltida murresterna. Kungstornet inreddes till ett statligt magasin för spannmål och hö medan Porthuset blev fängelse.

I slutet på 1700-talet lokaliserades också Nyköpings gäldstuga till Nyköpingshus och området sjönk allt mer i anseende. Varken landshövding eller länsstyrelse ville då vara kvar utan de flyttade in till staden och residenset blev korrektionsanstalt – ett slags fängelse för lindrigare förbrytare. Så småningom avvecklades korrektionsanstalten och residenset omvandlades i mitten av 1800-talet till arbetshus för fattiga.

I början på 1900-talet var alltså Nyköpingshus inte längre en ruin dit samhällets baksida förlagts utan en historisk sevärdhet, på väg att på nytt bli stadens stolthet. 1918 öppnade Sörmlands museum i den 200-åriga residensbyggnaden.

Kungstornet – själva symbolen för hela Nyköpingshus – restaurerades 1930 och blev sedan en del av Sörmlands museum, vilket det än idag är. Allt eftersom Nyköpingshus rustades upp blev hela området allt mer omtyckt av Nyköpingsborna. De historiska slottsvallarna blev från 1900-talets mitt den självklara platsen för stadens skolavslutningar och midsommarfirande.

Därför är det extra viktigt att slottets murar hålls i bra skick.

Till våren ska cementen tas bort och kärnan säkras med kalkbruk. Sedan ska alla skalstenarna sättas tillbaka som de satt och sammanfogas med kalkbruk. Nästa sommar ska muren se ut som den gjorde på 1500-talet.

– Vi bygger bara in traditionella material, men i de temporära konstruktionerna använder vi både cement och plast, förklarar Krister Berggren.

Räddningen av kanonrondellen på Nyköpingshus är en avancerad aktion som kräver både stort kunnande och riskmedvetenhet i alla led.

– Det är viktigt att det är god stämning i arbetslaget när det hela tiden dyker upp nya överraskningar. Det här är ett väldigt intressant projekt men samtidigt lite onödigt spännande, säger Krister Berggren och sneglar på Livsfara-skylden vid åpromenaden. *

”EN NATURLIG MÖTESPLATS”

Statens fastighetsverk planerar en rad åtgärder för att säkra och utveckla Nyköpingshus som mötesplats och besöksmål även i framtiden.

Milja Sjöberg, SFV.

Nyköpingshus är ett mycket populärt besöksmål, men det är en utmaning att hålla området tillgängligt och säkert för alla, samtidigt som stor hänsyn ska tas till de höga historiska värdena.

– Nyköpingshus ska vara en trygg och naturlig mötesplats, så det SFV gör är att underhålla och bevara för framtiden, säger förvaltaren Milja Sjöberg.

Förutom den pågående murreparationen, vad är det som är på gång?

– Bland det vi planerar finns en undersökning och säkring av vallarna samt tillgänglighetsanpassning av borggården. Senare ska vi även måla och täta ett av plåttaken samt underhålla vindbryggan, säger Milja Sjöberg.

Även om en hel del ännu återstår att utforska gällande Nyköpingshus tidiga historia och även om ganska lite återstår av den borg där bland annat gästbudet ägde rum 1317, så har man i slottsområdet vid Nyköpingsån en stark känsla av den svenska historien under olika epoker.

PORTEN: RYNINGSKA PALATSET

Här vakar tron och hoppet

TVÅ KVINNOR vakar över porten vid Stora Nygatan 2 i Gamla stan i Stockholm på var sin pilaster. De symboliserar tron och hoppet (gestalten till höger med duvan). Ovanför dem kan vi se den förste ägarens vapensköld uthuggen i sandstenen: riksamiralen Erik Ryning och hans fru Maria Elisabet Kurtzel. Den sirliga och utsmyckade stenportalen på Ryningska palatset är ett fint exempel på 1600-talets stenhuggarkonst.

In i denna port har många kända namn gått, till exempel Bellman och den omsjungne hovurmakaren Jean Fredman, som hade en verkstad i en av flygelbyggnaderna. Huset som från början var ett privat palats – byggt 1641 – omvandlades under seklernas gång och inrymde många olika funktioner, till exempel kaffehus, rum för resande, bordell och boklåda. Och 1840 startade schweizaren CB Bähr en krog i huset, vilken har gett avtryck till dags dato genom uttrycket "Gå och ta en bärs".

– Det här är faktiskt ett av de få stadspalats vi har kvar i Stockholm med flyglar och innergård, säger Héléne Hanes, kulturarvsspecialist på SFV.

Att bevara fastigheten och dess fyra portaler i fint skick kräver dock kontinuerligt arbete. Nyligen blev SFV klar med restaureringen av samtliga portaler.

– En stenkonservator har rengjort dem och konsoliderat vissa partier. Hörn och vissa kanter har lagats. Men i det stora hela är portalerna välbevarade, säger Héléne Hanes.

Bakom porten huserar idag Arbetsdomstolen, som varit placerad här sedan staten tog över byggnaden på 1950-talet.

JOHAN WICKSTRÖM

2B

KVINNLIGA PIONJÄRER

För 100 år sedan, i september 1921, fick Sveriges kvinnor för första gången rösta i allmänna val. Ungefär samtidigt öppnades fler möjligheter för kvinnor att vara med och gestalta den offentliga byggnadsmiljön. Men kvinnor har i alla tider haft en betydelsefull roll för våra fastigheter även om det inte alltid har uppmärksammats.

TEXT *Elisabet Hesseborn, kulturvetare, Statens fastighetsverk*

*Fahnehjelm
flickor. 1888 års
avgångsklass från
Wallinska skolan.
Bakom bordet i
mitten sitter
Lydia Wahlström,
blivande röst-
rättskämpe och
doktor i historia.*

FOTO WALLINSKA SKOLANS ARKIV/STOCKHOLMS STADSARKIV

Bn långsmal svartklädd gestalt tittar ut över bänkrader av flickor. Hon granskar dem allvarsamt men ett litet leende anas i mun-gipan på Evelina Fahnehjelm – legendarisk föreståndarinna för Wallinska flickskolan på Riddarholmen. Hon hör så väl samman med sin skola, ett gammalt adelspalats med traditioner från medeltiden – en byggnad

som trots att Evelina Fahnehjelm ur egen ficka bekostat reparationer och målning av lärosalarna kan se både dystert och klosterlik ut tidiga vintermorgnar i skenet av fladdrande gaslåg.

Nu badar högtidssalen emellertid i ljuset från den glittrande fjärden utanför fönstren och hon kröker på nacken i en uppmuntrande nick. Flickorna reser sig lättade upp och strömmar nedför den breda gamla stentrappan ut i skuggan bakom Riddarholmskyrkan. Där ute väntar familj och vänner oroligt på resultatet. Nya snövita studentmössor vittnar om den åtråvärda mognaden. Året är 1888 och den ljusnande framtiden är snart här.

Vittnen till den glada scenen blir alla de herrar i hög hatt som passerar fram och tillbaka över stenläggningen till riksdagshuset som fram till 1905 låg granne med Wallinska skolan på Riddarholmen. Kanske tänkte de inte just denna dag att dessa unga flickor några årtionden senare själva skulle kunna sträva efter representation i riksdagen för att officiellt få vara med och styra över sitt eget öde. Men faktum är att den kvinnliga rösträtten 1921 har mycket att tacka skolor som den Wallinska för.

HUNDRA ÅR SENARE tittar vi tillbaka i syfte att återfinna dolda delar av historien. Kvinnors namn saknas ofta i historiska dokument som avtal och ägarlängder. De uteslöts länge från högre ämbeten, fick inte gå på universitetet och saknade rösträtt och ekonomisk självbestämmanderätt (till dess de blev änkor). Deras namn saknas därför ofta i berättelserna om hur de fastigheter som Statens fastighetsverk förvaltar har växt fram.

Våra kulturmiljöer är mångdimensionella pussel med både små och stora bitar. Några berättar om de stora förändringarna, andra vittnar om det mer vardagliga formandet av miljön. Kvinnor från högre samhällsklasser har i verkligheten ofta utövat stor makt – över gårdar, bruk, handelshus och till och med över hela riket. De var drottningar, adelsdamer och även borgarkvinnor men det finns också de som inte haft samma

Anna Margareta von Haugwitz målåd 1649 av Anselm van Hulle. Fyra år senare kommer hon till Skokloster första gången. Som hustru till en hög militär ansvarade hon inte bara för flera av makens gods, hon styrde också byggnadsarbetena i sin makes frånvaro. Vid bygget lejdes bland annat dalkullor. När trädgården börjar anläggas köper Anna Margareta tulpanlökar, jasmín, narcisser och hyacinter. I hennes egen sängkammare (nedan) kläs väggarna med vävda tapeter med blomster- och fruktsamhetsmotiv. De säger också något om de reproduktiva förväntningar som fanns på en adelsfru. Paret får elva barn men tidens barnadödlighet skonade varken slott eller koja.

FOTO: JENS MOHR, SKOKLOSTERS SLOTT/KONSTNÄR ANSELM VAN HULLE

FOTO: ÅKE ERSÖN LINDMÄN

Wallinska skolan låg i Östra gymnasiehuset på Riddarholmen, alldeles intill Riddarholmskyrkan och det Gamla riksdagshuset.

FOTO: ALEXANDRU BAROS

möjligheter. Den som ställer sig inför uppgiften att berätta om kvinnor befinner sig också snart i ett dilemma. Hur man än väljer finns det ännu fler som förtjänar plats.

EN AV ELEVERNA från Wallinska skolan, Ellen Fries, blev Sveriges första disputerade kvinnliga historiker och gav på 1890-talet ut pionjärverket Märkvärdiga svenska kvinnor. Med hjälp av arkiv tecknar hon historiska porträtt av flera inflytelserika historiska kvinnor – från Heliga Birgitta till Fredrika Bremer. En annan av eleverna var Lydia Wahlström. Hon tog studentexamen den där sommardagen 1888 i inledningen. Några år senare blev hon den andra kvinnan att ta en doktorshatt i historia och skrev bland annat en biografi om Heliga Birgitta. Genom klostermiljön i Vadstena är Birgitta kanske ett av de mest kända exemplen på kvinnlig påverkan. Klosterväsendet i sig erbjöd också medeltidens kvinnor ett alternativt livsval med tillgång till bildning och kultur.

Flera av våra svenska drottningar har på senare år lyfts fram i ljuset. Några är redan välkända och var regenter såsom unionsdrottningen Margareta eller drottning Kristina. Men det finns fler spännande drottningar. Just i Vadstena vistades gärna unionsdrottningen Filippa. Hon fungerade som en viktig

politisk partner till kungen Erik av Pommern och härskade i Sverige flera gånger mellan 1413 och 1430. Regent eller ej, på sitt livgeding stod det en drottning fritt att styra som hon ville, det vill säga på de gods och gårdar som de fram till 1720 fick för sin försörjning som änka. Vadstena, Tynnelsö, Strömsholm, Gävle och Gripsholm är några platser som varit livgeding åt änkedrottningar.

När ett frälse äktenskap ingicks fick bruden istället en morgongäva, i äldre tid ofta jord. Som änka kunde hon också få förvalta omyndiga söners egendom. Under 1600- och början av 1700-talet, när det var det mer krig än fred i Sverige, sköttes en stor del av frälsegods –

FOTO: WALLINSKA SKOLANS ARKIV/STOCKHOLMS STADSARKIV

Ellen Fries, avgångsfoto Wallinska våren 1874.

Ebba Brahe gifte sig 1618 med fältherren Jakob de la Gardie. Under Ebbas tid som godsets härskarinna får både byggnader och omgivningen praktfull utsmyckning. Ombyggt under 1700-talet.

FOTO SFV/ELISABET HESSEBORN

Biskops Arnö var ett av de gods som Ebba Brahe drev efter sin makes död. Idag är här folkhögskola.

FOTO NATIONALMUSEUM/KONSTNÄR HENRIK MÜNNICHOFEN

FOTO WALLINSKA SKOLANS ARKIV/STOCKHOLMS STADSARKIV

Fröken Evelina Fahnehjelm ingav både respekt och vördnad men aldrig ängslan. Under hennes tid, åren 1872 till 1898, blev utbildningen utpräglad akademisk. Till vänster – lärosal i det gamla adelspalatset.

liksom många bondgårdar, bruk, hyttor och andra företag – av hustrur, mödrar och änkor. En del av dessa gods har på olika vägar kommit att ingå i den statliga fastighetsförvaltningen.

Som till exempel Carl Gustav Wrangels hustru Anna Margareta von Haugwitz. Inte bara ansvarade hon för planering och drift i bland annat Wrangelska palatset och godset Skokloster, hon var också med och styrde det pågående arbetet med en ny slottsbyggnad på Skokloster. Arkivhandlingar visar att hon också var pådrivande när det gäller färdigställandet av bostadslängans interiör och dess uppvärmningsanordningar. Efter makarna Wrangels död finns ingen manlig arvinge i livet, varför dottern Margareta Juliana ärver allt. Som kvinna var Margareta Juliana dock formellt förvägrad att förestå sin ärvda jord. Det blir därför maken Nils Brahe som registreras som representant för ägorna. Efter Nils död inrättar hon Skokloster med alla dess inventarier som ett fideikommiss med obruten dispositionsrätt för innehavaren – detta har kommit att utgöra grunden för de rika museisamlingar som idag finns på Skokloster.

Ebba Brahe är en annan av de märkvärdiga kvinnor Ellen Fries med rätta lyfte fram i sin pionjärbok. Uppväxt bland kvinnor med stark integritet och makt sköter hon som hustru och änka energiskt familjens många gods. Efter maken Jakob de la Gardies död ingår hon förlikning med sönerna 1654 om godsen, men hon processar också med andra släktingar. Idag finns Läckö, Biskops-Arnö, Ulriksdal (då Jakobsdal) och Tullgarn i Statens fastighetsverks förvaltning. Hon driver också familjens järnbruk och har under en tid ensamrätt på att tillverka blompottor, staket och annat för trädgårdar. Sina egna trädgårdar utvecklar hon genom prunkande blomsterrabatter och köksplanteringar. Hon experimenterar med fina fruktträd, rara blommor och växter. Med en utpräglad smak för det som var nytt och smakfullt inreder Ebba sina palats med möbler och annat dyrbart lösöre.

DET FINNS SÅ KLART MÅNGA FLERA EXEMPEL PÅ KVINNLIGA ÄGARE och beställare. Kvinnor från den här samhällsklassen har, mellan barnafödslar och barnuppfostran, haft en mer framträdande roll i formandet av palats, slott, gods och gårdar än de fått erkännande för. Den blivande

Stora matsalen på Leufsta. Ett av de rum som Catharina Charlotta Ribbing anlätade Jean Eric Rehn för.

åttabarnsmamman Catharina Charlotta Ribbing gifte sig 1743 med Charles de Geer. Då stod den nyuppförda herrgårdsbyggnaden på Leufsta (Lövstabruk) fortfarande som ett tomt skal. Catharina, som hade ett stort intresse för konst, arkitektur och inredning anlitar under 1760-talet arkitekten Jean Eric Rehn för att rita inredningar till herrgården.

MEN INTE ALLA hustrur och änkor har haft samma lust eller möjlighet till prakt och lyx. För Sara Lisa Linné passar kanske uttrycket "bakom varje stor man står en kvinna" bättre. Carl von Linné skriver i sin självbiografi att "Gud gifwit honom den Hustru han mäst önskade sig, och som hushållade medan han arbetade" – vilket faktiskt innebär att vi bör tacka även Sara Lisa för Linnés gärning. När Carl von Linné 1758 köpte in godset Hammarby som familjens sommarresidens så är det hustrun Sara Lisa som organiserar ungar, studenter, anställda och gårdens skötsel med praktisk trädgårdsodling, slätter och djurhållning.

Det finns områden där förväntningarna på en hustru tagit sig närmast formella uttryck. Fruar till ministrar, landshövdingar eller diplomater förväntades agera som ledande

Catharina Charlotta Ribbing, porträtt av Gustaf Lundberg.

figurer inom lämpliga verksamheter och inom umgängeslivet. Bostaden och dess värdinna utgjorde då en bas för ett formaliserat sällskapsliv. Länsresidensen fungerade till exempel som både hotell, restaurant och offentligt sällskapsrum.

KRING SEKELSKIFTET 1900 etablerades ett borgerligt ideal där hustrun hyllades som "hemlivets konstnärinna". Även i residensen förväntades landshövdingefruar som Ingegerd Beskow i Växjö lägga sin hand vid hemmets utformning, något hon som konstnär, utbildad i Paris, också gjort handgripligen. Än idag kan man i residensets matsal se de landskapsmålingar som hon 1928 försåg dörröverstyckena

med. Även resten av residenset hade en medvetet konstnärlig framtoning och hon har troligen haft en hel del inflytande också när residensträdgården fick en ny utformning.

Åter till Wallinska flickskolans elever – Hanna Rydh tog studenten 1910. Under åren 1931–1938 verkade hon och maken Mortimer Munck av Rosenschöld som landshövdingepar i Jämtlands län. Hanna deltar aktivt i det socialt och filantropiskt inriktade föreningslivet men hon har ett helt

Hanna Rydh skildrade gärna kvinnor i förhistorien.

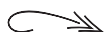
annat bagage än sina företrädare. Hon var den första svenska kvinnan som disputerat i arkeologi och under 20-talet blev hon berömd genom sina grävningar, böcker och arkeologiturflykter. Doktor Rydh var dragplåstret i guidade båturer till det som långt senare blev Världsarvet Birka-Hovgården. I samband med flytten till Östersund restaureras residenset och enligt veckopressen ger sig Hanna i kast med inredningen. Men hon var också en organiserad och engagerad feminist som bland annat bjöd in till återkommande mottagningar och diskussioner på residenset för andra fruar i Östersunds övre sociala skikt.

Rösträttskvinnan Ellen Hagen blev historisk när hon som första kvinna någonsin fick tala offentligt från podiet i Uppsala universitetsaula i samband med rösträttsbeslutet 1919. När hennes make Robert Hagen fick uppdraget som landshövding i Gävleborg 1918 flyttar familjen in på Gävle slott.

Ellen blev mycket omtyckt och hon engagerade sig i många sociala och kulturella frågor. När Robert Hagen gick bort 1922 föreslogs Ellen därför bli hans efterträdare och därmed den första kvinnan på posten. Förslaget avslogs dock i riksdagen och det kom att dröja till ända till 1974 då Camilla Odhnoff i Blekinge blev Sveriges första kvinnliga landshövding.

Från mitten av 1800-talet stärks kvinnors medborgerliga rättigheter successivt, men långt in på 1900-talet fanns det ingen enkel och självklar väg till högre utbildning för kvinnor. Privata flickskolor som Wallinska på Riddarholmen, som från 1874 kunde erbjuda studentexamen, var mycket dyra och den första generationen studentkor kom därför från välbärgade hem. De statliga läroverken var reserverade för män eftersom det var de som förväntades förvalta det nya samhällets toppjobb. Efter en lång kamp för kvinnors behörighet till statliga tjänster gick den så kallade behörighetslagen igenom 1925, men fortfarande fanns det flera yrken som inte ansågs lämpliga för kvinnor.

När arkitektyrket först framträdde på 1600-talet var det starkt kopplat till den manligt präglade fortifikationen, som stod för en stor del av det statliga byggandet. I mitten på 1800-talet blev studier vid de tekniska högskolorna grundvalen för yrket och 1915 blev "arkitekt" en titel som uppnåddes genom akademisk examen. Fram till 1921 var dock kvinnor enligt lag förhindrade att utbilda sig till arkitekt.

Ingegerd Beskow var utbildad konstnär och studerade bland annat för Henri Matisse i Paris. 1911 gifte hon sig med juristen och ämbetsmannen August Beskow, som 1925 tillträdde tjänsten som landshövding i Kronobergs län.

I residensets entréhall ger Hanna Rydh uttryck för sitt brinnande intresse för arkeologi, resor och historia. I Östersund stöttade hon en rad kulturarvsprojekt och hon gav också rika bidrag till tidens sociala och kvinnopolitiska frågor.

FOTO LÄNSMUSEET GÄVLEBORG

Ellen Hagen i länsresidenset på Gävle slott tidigt 20-tal. Hon var mycket aktiv i den kvinnliga rösträttsrörelsen men hon hade också ett stort intresse för slöjd och kulturhistoria. Trots tidens klasskillnader bjöd hon ofta in till föreningssammanträden och föredrag på slottet.

FOTO SFV/ELISABET HESSEBORN

Trots kvinnors intresse för hemträdgården var de flesta hänvisade till utlandet för professionell utbildning inom området. Flera av dem drev därefter med framgång egna kontor. Inger Wedborn drev 1941–1968 en firma tillsammans med Sven A. Hermelin, där hon bland annat utformade en örtagård vid Gripsholms slott.

En av de allra första utexaminerade kvinnliga arkitekterna, Ingeborg Waern-Bugge, antogs som specialelev på Kungliga Tekniska högskolan redan 1919. Hon kom att intressera sig för kvinnors villkor i bostadsarkitekturen och det är just i de traditionellt kvinnliga områdena – kultur, utbildning och sociala frågor – som vi hittar många av de första kvinnliga arkitekterna. De ritar bostäder, vårdinrättningar, skolor och liknande. Därför är det inte heller så förvånande att flera kvinnliga arkitekter så småningom sökte sig till statlig tjänst som till exempel Kungliga byggnadsstyrelsen (KBS), som 1918 tagit över ansvaret för statliga myndigheters lokalfrågor inom förvaltning, domstolsväsende, museer, högre utbildning, sjukvård och forskning. Alltid i minoritet men i den svenska statskalendern från årtiondena kring 1900-talets mitt dyker kvinnorna upp här och där i Byggnadsstyrelsens organisation. Själv fick Ingeborg 1953 anställning på Byggnadsstyrelsens kulturhistoriska byrå, där hon blev byrådirektör. Hon genomför kyrkorestaureringar och uppmätningar av kulturbyggnader, bland annat Kina slott på Drottningholm. 1966 arbetar hon med en omfattande upprustning av den medeltida biskopsbostaden Roggeborgen i Strängnäs som också kompletteras med ny inredning för hyresgästen Kungliga biblioteket, ritad av Ingeborg själv. 1993 avvecklades Byggnadsstyrelsen och Statens fastig-

Tidningen Idun 1922.

hetsverk bildas för att förvalta de kulturhistoriska fastigheter som bedömdes kunna berätta om statens och kronans egen historia. Arkitekten Kerstin Westerlund Bjurström, som anställdes redan på Byggnadsstyrelsen på 1970-talet, fick här en roll som fastighetschef och senare antikvarisk chef. En annan kvinna som handgripligen kommit att påverka många av Fastighetsverkets miljöer genom åren är inredningsarkitekt Carita Kull. Denna mattornas drottning har ritat inredningar och enskilda objekt i flera av våra regeringsbyggnader och otaliga länsresidens.

NU SKRIVER VI 2021 och det har gått ett helt sekel sedan rösträttsrörelsen 1921 och sedan de första kvinnorna gavs formell möjlighet att utöva inflytande. Successivt har de också tagit allt större plats i den statliga fastighetsförvaltningen. Som arkitekter, inredningsarkitekter, landskapsarkitekter och så småningom också som förvaltare, projektledare, fastighetschefer och antikvarier har de påverkat kulturmiljöerna i stort och smått. Med historien i backspegeln kan vi konstatera att många kvinnor som beställare, arkitekter och brukare i allra högsta grad påverkat den miljö de verkat i. Men de har sällan fått erkännande för det. 100 år efter rösträttsreformen har vi kommit en bra bit på vägen mot den ljusnande framtiden och vi kommer i demokratisk anda att fortsätta att uppmärksamma olika grupper och individers bidrag till våra gemensamma kulturmiljöer. *

Fatburshustrur och mursmäckor

OFTAST ÄR DET KVINNOR ur samhällets högre skick som blir omnämnda i fastigheternas historia. Men det finns så klart andra kvinnor som dyker upp i handlingarna – till exempel fatburshustrurna. Dessa basade över det värdefulla linnetyget vid hov och finare hushåll. Till detta kommer alla de otaliga kvinnor som byggt och brukat våra miljöer, men vars liv satt litet eller inget avtryck i dokument och historieskrivning. Murpigor, kammarjungfrur, mjölkpigor, statarhustrur, ”fallna kvinnor”, föreståndarinor – listan kan göras mycket lång.

Sommaren efter den stora slottsbranden i Stockholm 1696 arbetade till exempel ett hundratal kvinnor med att

återvinna tegelstenar på den dammiga brandtomten. Det var en högst osäker arbetsmiljö. I kyrkboken noteras i november 1697 exempelvis att en tung sten som lossnat från en mur faller över murpigorna Anna Olofsdotter och ”slog ihjäl” henne. Murpigorna brukade annars stanna vid lavarna (lave = stor träbalja) där de hjälpte till att hålla bruket mjukt. Under 1800-talets byggboom var det lavmors uppgift att blanda bruket. Sedan blev det mursmäckans uppgift att bära murbruket via rangliga träställningar upp till murarna, även detta ett tungt, riskfyllt och dåligt avlönat arbete. Hinkarna kunde väga upp till 60 kilo och händerna brändes av kalken.

Kvinnorna på bilden arbetar som mursmäckor vid bygget av Kungliga Operan vid Gustav Adolfs torg på 1890-talet.

KVINNA MED MÅKT

Som kvinnlig generaldirektör i en manligt dominerad bransch finns det mycket att jobba med. Men utmaningarna ser annorlunda ut på Statens fastighetsverk än hos många privata aktörer, säger Ingrid Eiken Holmgren, generaldirektör på Statens fastighetsverk.

TEXT Johan Wickström FOTO Stordåhd Kommunikation/Peter Nordahl

När Ingrid Eiken Holmgren för något år sedan lade upp en bild på Haga slott på sitt Instagramkonto och skrev om Lovisa Ulrika, Gustav III:s mamma, och hennes betydelse för flera av de slott vi har i landet blev responsen omedelbar.

– Jag har aldrig fått så många reaktioner och mail. De var många som skrev att det var kul att jag lyfte fram kvinnornas roll i historien. Det var bara en stundens ingivelse, men det hela blev en slags väckarklocka för mig också.

ATT SFV NU högtidlighåller 100-årsjubileet för den kvinnliga rösträtten känns självklart och viktigt, enligt Ingrid Eiken Holmgren. Under året kommer SFV att lyfta fram många olika berättelser som visar på kvinnornas roll i sina fastigheter – utöver den historia som vi beskriver i detta nummer av Kulturvärden.

– Kvinnorna har haft en väldigt viktig betydelse för hur våra fastigheter utvecklats och förvaltats. Men de har ofta haft undanskymda roller, oavsett var de befunnit sig i hierarkin.

Mycket har hänt sedan de svenska kvinnorna fick gå till rösturnan första gången 1921. Kvinnor har idag ledande roller inom de allra flesta branscher, även om fastighetsområdet många gånger kan tyckas mansdominerat. Sverige är också

ett mer jämställt land än de flesta andra. Men det finns fortfarande trösklar – till exempel in i privata företags styrelserum, där den manliga dominansen ännu är tydlig.

Ingrid Eiken Holmgren är dock själv ett gott exempel på den förändring som skett. När hon kom ut som nybakad nationalekonom på mitten av 1980-talet drevs hon av nyfikenhet och sökte jobb där hon kunde göra ekonomiska och konjunkturella analyser. Hon tänkte inte på hinder.

SEDERMERA HAMNADE hon på finansdepartementet där hon fick sin första kvinnliga mentor, Inga-Britt Ahlenius, som senare blev riksbeaktant som generaldirektör för Riksrevisionsverket.

– Jag hade turen att få jobba i en fantastisk miljö under Inga-Britts ledning. Hon var otroligt duktig på att skapa självkänsla i gruppen och få oss medarbetare att växa, säger Ingrid Eiken Holmgren.

Sedan dess har Ingrid Eiken Holmgren bland annat hunnit med en internationell karriär på IMF, varit statssekreterare samt vd på Mäklarsamfundet innan hon tog klivet över till generaldirektörsposten 2018.

– Det hade varit två kvinnliga vikarier tidigare men innan dess hade det bara varit män i alla decennier och sekler. Man kan dra tråden ända till Tessin. Det är samma med de historier som vi berättar om – det är ofta män som dominerar, konstaterar hon.

Men hur ser det då ut idag i Statens fastighetsverk när det gäller jämställdhet?

SFV ligger bra till när det gäller jämställdhet, anser generaldirektör Ingrid Eiken Holmgren.

»Kvinnorna har haft en väldigt viktig betydelse för hur våra fastigheter utvecklats och förvaltats.«

– Jag tycker att vi ligger bra till och bevakar de här frågorna. På de administrativa funktionerna och i ledningsgruppen är det väldigt jämställt. Vi har också många kvinnliga fastighetschefer, säger Ingrid Eiken Holmgren.

SOM GENERALDIREKTÖR PÅ Statens fastighetsverk har hon nu samma möjlighet att vara en förebild och mentor – hur ser du på det?

– Ja, jag vill uppmuntra både kvinnor och män att utvecklas och bli chefer. Kompetens ska ändå styra tycker jag. Men det är helt klart så att det blir bättre ledningsgrupper om det är en mix av människor.

Det finns andra slags utmaningar att ta tag i, en omvänd problematik. På driftsjobben är det en överväldigande andel män och det vill Ingrid Eiken Holmgren ändra på.

– För att vända på det krävs det nog att intresset väcks redan i yngre åldrar och att man sedan kan locka in dem på spännande utbildningar.

NÄR DET GÄLLER rekrytering och utveckling finns det också många andra aspekter att ta hänsyn till, som mångfald till exempel. Arbetslivet rymmer många dimensioner och som arbetsgivare gäller det att se till helheten.

Hur ska sfv då fortsätta att locka personal med en mångsidig bakgrund och erfarenhet?

– Vi kan alltid locka med vårt stora fastighetsbestånd. Det är gammalt och har stått i hundratals år i vissa fall – men ändå rymmer det så många möjligheter och utmaningar att ta tag i, inte minst nu när vi har klimatfrågan att ta hänsyn till. Det här är ju en framtidsbransch. *

Under nödåret 1848 tvingades familjen Nilsson bort från gården Snugge i hjärtat av Småland. Men knappt 20 år senare kunde dottern Christina – då som firad operastjärna världen över – köpa tillbaka familjegården. Precis som hon en gång lovade som femåring.

TEXT *Elisabet Lorenz Werner* ILLUSTRATION *Maria Trolle*

Anekdoten: Tonsäker revansch

DEN LILLA PRÄSTKRAGEN vajar i vinden utanför det röda torpet med vita knutar. Här i den vackra naturen, tystnaden och enkelheten kan en kreativ själ växa till oanad höjd. Här finns gott om tid och rymd för dagdrömmar om ett bättre liv någon annanstans.

Kommer man från grusgången på entrésidan, kantad av alm och lönn, ser gården liten ut. Inne i huset vittnar allt om enkelhet, sparsamhet och hårt arbete. Här finns inget av det prunkande och storvulna borta på Huseby. Bara ett litet ljus på ett runt träbord – här inne bodde torparen Jonas Nilsson, hans hustru Stina Cajsa och de sju barnen.

Christina Nilsson föddes på Snugge den 20 augusti 1843, som yngst i barnaskaran – det äldsta syskonet var 19 år och det yngsta 7. Familjen kämpade i många år med ekonomin, det var hårda tider och många familjer emigrerade till Amerika. När familjen Nilsson tvingades ifrån sin lilla gård Snugge under nödåret 1848 var Christina 5 år gammal. Det sägs att hon försökte trösta sin förkrossade mamma med att lova henne att köpa tillbaka gården när hon blev stor. Gården Snugge i Sjöabol var Stina Cajsas släktgård. Familjen tilldelades ett rum och kök och senare en backstuga på Lövhult och fadern blev arbetskarl på Huseby bruk. För att bidra till familjekassan

började den lilla Christina stå vid vägen och öppna grindarna för förbipasserande ekipage.

Tidigt förstod man att Christina hade en speciell sångröst och hon lärde sig också spela fiol genom brodern Carl. När hon var 8 år började hon sjunga med sin fiol på marknader och värdshus. Många gånger uppmärksammades hennes röst under åren. När häradshövding Fredrik Tornérhjelm hörde henne sjunga i Ljungby föreslog han att hon skulle komma till Halmstad och studera

för den 29-åriga sångerskan och konstnären Adelaide Valerius. Nu blev det verklighet av lovorden. Den då 14-åriga Christina Nilsson lämnade föräldrahemmet och påbörjade sin resa mot ett annat liv.

ETT ÅR SENARE befann hon sig i Göteborg för studier på den tjeckiske kompositören Smetanas musikinstitut. Hösten 1859 kom hon till Stockholm för utbildning i regi av Frans Berwald och hösten 1860 åkte hon till Paris för fortsatta studier. Det som sen hände från debuten i Paris i oktober 1864 och avskedskonserterna sommaren 1888 på Royal Albert Hall i London hade inte ens en mycket fantasirik liten flicka i Småland kunnat ana. Hennes karriär tog henne till världens stora scener, hon sjöng i Paris, London, Wien, St Petersburg, Moskva och turnerade i Amerika.

Christina Nilsson gifte sig två gånger, först med en fransk och sedan en spansk greve. Hon hade hem i Paris, på den

franska rivieran och i Spanien. Från 1895 och framåt besökte hon Sverige och Småland varje år och 1906 köpte hon Villa Vik utanför Växjö. Den 22 november 1921 avled hon på stadshotellet i Växjö, bara någon mil från det lilla torpet Snugge. Hon hade då med stor ansträngning tagit sig från

Spanien till Sverige eftersom hennes hälsa försämrats och hon ville hem till Småland.

»Den 14-åriga Christina Nilsson lämnade föräldrahemmet och påbörjade sin resa mot ett annat liv.«

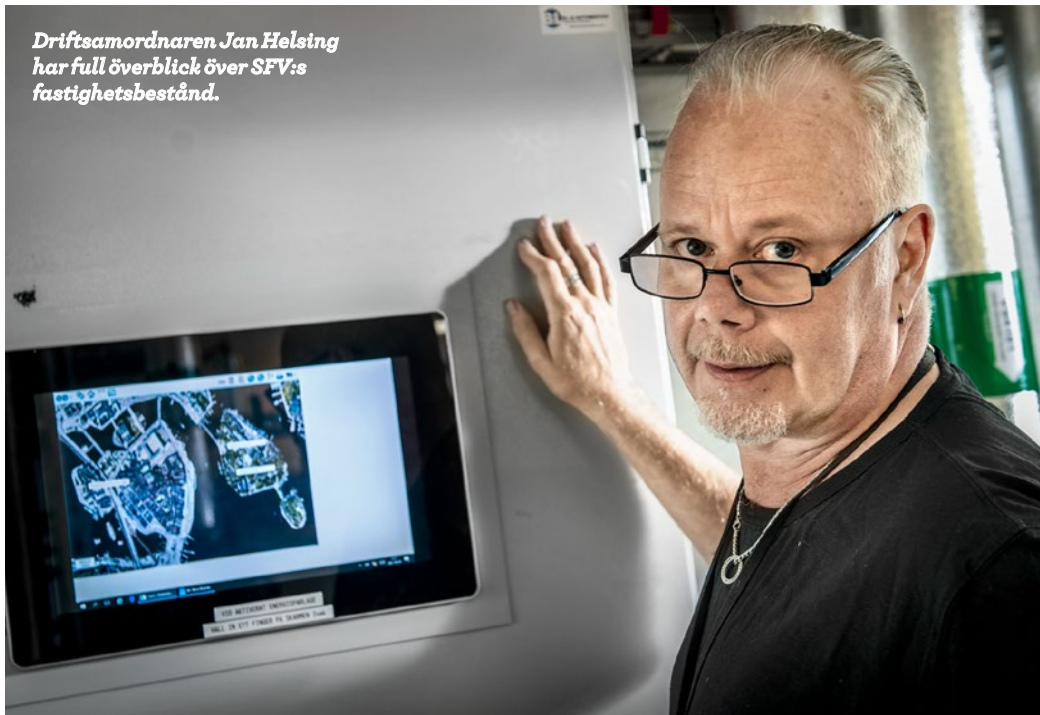
DET FANNS så många stora ögonblick. Regnet av blommor den 27 oktober

1864 då Christina Nilsson tog emot Paris-publikens jubel efter debuten som Violetta i Verdis *La traviata*, de oändliga ovationerna i februari 1865 då hon sjöng Nattens drottning och konserten i St Petersburg då kejsaren och kejsarinnan skänkte henne de berömda gröna smaragderna. Men kanske var Christina Nilssons stoltaste ögonblick inte något av dessa. Kanske var det på rue de Rivoli i Paris den 2 december 1867 då hon signerade köpekontraktet på 4 000 riksdaler och köpte tillbaka föräldrahemmet till sin mor och far. Cirkeln var sluten, hon höll sitt löfte – de fick tillbaka sitt kära Snugge. *

KÄLLOR: *Besök på Snugge. Tryckt material från Christina Nilssons släktförening, Christina Nilsson av Harald Vrethammar, Christina Nilsson Minnen och platser, Snugge – Christina Nilssons födelsehem. Den oemotståndliga – en Christina Nilsson-biografi av Ingegerd Björklund, Författarhuset 2000.*

HUSENS
HJARTA

Driftsamordnaren Jan Helsing har full överblick över SFV:s fastighetsbestånd.

En dator, en kontorsstol – och en obligatorisk kaffekopp. Det är allt som behövs för att tekniskt övervaka delar av vårt kulturarv. Välkommen till hjärtat av Statens fastighetsverks verksamhet: driftcentralen.

TEXT Emma Österberg FOTO Urban Jörén

För den som inte är insatt i teknik, undertecknad inräknad, är det lätt att föreställa sig att en driftcentral kanske är ett häftigt underjordiskt rum någonstans, med en massa knappar, skärmar och blinkande lampor. Istället tar sfv:s driftsamordnare Jan Helsing med mig till ... ett alldeles vanligt kontorslandskap.

– Vi skulle vilja att det såg lite häftigare ut, att man satt där och hade 17 skärmar framför sig men det är inte så det funkar. Själva driftcentralen är ju bara två datorer, säger Jan Helsing.

Med ett enkelt högerklick på datormusen plockar han fram en skiss över ett värmesystem för en byggnad någonstans på Skeppsholmen. En cirkel med ett

plustecken motsvarar ett värmebatteri och ett rött streck visar att luften åker in i lokalerna. Ett återvinningsbatteri ritas ut som en symbol med ett plus- och ett minustecken.

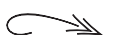
– Här går vi in och tittar på olika trender, analyserar olika mätvärden. Det vi är mest intresserade av är att titta på värmesystem: ventilation, inomhus-temperaturer, kylsystem och så vidare.

SEDAN 2018 HAR SFV haft energisparkrav på sig från regeringens sida och ska till 2030 spara in 20,9 gigawattimmar (GWh), vilket motsvarar uppvärmningen av 800 normalstora villor under ett år. Som en del i att nå målen startades driftcentralen som ett pilotprojekt 2018 och under våren blev den en permanent del av sfv:s verksamhet.

– De verktyg vi hade för energioptimering innan driftcentralen var inte så vassa som vi behövde. sfv:s påverkan på miljön hänger mycket ihop med hur mycket energi våra byggnader drar, så i grund och botten är ju energioptimeringsarbete en fråga om att nå miljömål. Samtidigt sparar vi ju pengar, säger Jan Helsing.

I ETT DRIFTRUM i en byggnad någonstans på Riddarholmen i Stockholm möts vi av ett lätt, om än konstant, susande ljud. Två små fönster på var sida om den tunga dörren släpper in ett grådisigt sken från en regnig sensommar-dag. Det är kvavt, samtidigt dragigt på ett märkligt sätt.

Det värmesystem som Jan Helsing tidigare visade

– Det är här som "hands on"-arbetet sker, säger Jan Helsing när han visar runt i ett av drifttrummen på Riddarholmen i Stockholm.

»I grund och botten är ju energioptimeringsarbete en fråga om att nå miljömål.«

på skärmen, på driftcentralen, är ungefär vad vi nu har framför oss. Stora silvriga rör, två gulmarkerade märkta med "varmvattencirkulation" respektive "varmvatten" och bredvid det ett blåmarkerat med texten "kallvatten", samsas med vred och mätare av olika slag.

– Det är här som själva "hands on"-arbetet sker men sen är det ju mycket jobb även ute i byggnaderna, till exempel att se till att de olika delarna i huset får lagom mycket värme – det är skillnad på en solbelyst sydsida och en husdel i norr som aldrig får sol på sig.

Jan Helsing är noga med att betona att driftcentralen inte tar över något driftansvar från de lokala driftorganisationerna utan att de främst ska agera som en hjälp och ett stöd.

– Genom fjärrstyrning från driftcentralen kan vi hitta eventuella fel efter bara några dagar istället för kanske efter en månad.

De som arbetar på sfv:s driftcentral ska även ge teknisk support till de lokala driftorganisationerna och vara delaktiga i att ta fram lösningar på problem. De har också till uppdrag att arbeta för att myndighetens byggnader är uppkopplade på ett "säkert och enhetligt sätt".

– Vi har många olika tekniska

lösningar vad gäller uppkoppling av våra fastigheter, i första hand för styr- och övervakningssystem. SFV:s byggnader ska vara uppkopplade så att vi kommer åt fastigheterna på ett bra, enkelt och säkert sätt utan att någon utomstående gör det.

HITTILLS HAR DRIFTCENTRALEN haft fokus på utvalda fastighetsområden i Stockholm och Uppsala, medan fastighetsområdena Lund och Malmö håller på att fasas in.

– Tanken är att vi successivt ska arbeta oss igenom sfv:s fastighetsbestånd och energioptimera oss igenom allting.

Varför är driftcentralen viktig för vårt kulturarv?

– Att arbeta med kulturfastigheter är inte bara tinnar och torn och fina miljöer utan det handlar också om att få fungerande verksamheter i de här byggnaderna. Att upprätthålla ett bra inomhusklimat är en grundförutsättning för det – och det är här driftcentralen kommer in. *

En av termometrarna som visar temperaturen i en ventilationskanal.

*Pelarna av bok form-
klippas efter mall två
gångar per år. Ett
precisionsarbete av
trädgårdsmästaren.*

Hemlig **LUSTGÅRD**

*Intill en av Sveriges äldsta profana byggnader,
Linköpings slott, ligger en välbevarad trädgård. Trädgården har
ett medeltida ursprung och har troligtvis alltid varit privat.*

TEXT OCH FOTO *Anders Glassel*

Det som gör Linköpings slott och dess trädgård unikt är dess långa historia. Slottet är en av få byggnader i Sverige som har varit bostad från medeltiden och fortfarande är det idag.

Byggnaden har sitt ursprung i biskopsgården och har fungerat som bostad åt kyrkans män och landshövdingarna. Trädgården har varit privat sedan medeltiden och det ursprungliga syftet var att odla för hushållet.

Redan under 1100-talet var Linköping ett religiöst centrum som dominerades av kyrkorna Sankt Lars och domkyrkan. Intill domkyrkan byggdes biskopsgården i mitten av 1100-talet, och bredvid denna låg biskoparnas trädgård, den slutna lustgården, hortus conclusus.

DE FÖRSTA biskoparna tillsattes på 1100-talet och den siste katolske biskopen som bodde här var Hans Brask, mellan 1513 och 1527 – mannen bakom den så kallade brasklappen. 1527 övertog Gustav Vasa

biskopsborgen. Under vasasönerna Erik XIV, Johan III och Karl IX byggdes Linköpings slott ut till sin nuvarande storlek. Efter Karl IX minskade det kungliga intresset för Linköpings slott, som i stället blev landshövdingeresidens 1634.

TRÄDGÅRDENS UTSEENDE UNDER medeltiden är inte känt från några avbildningar eller kartor. Den äldsta kartan över området är från 1651. Däremot finns historiska källor i form av hushållsböcker och noteringar om biskoparnas intresse för trädgårdsodling. Biskop Henrik Tidemannson i Linköping, mellan 1465 och 1500, gav ut Sveriges första trädgårdshandledning, där han på rimmat språk lärde ut konsten att beskära fruktträd och stängsla kring trädgården.

Biskop Hans Brasks hushållskalendariet från början av 1500-talet ger detaljerade uppgifter om livet på biskopsgården. Huvudansvaret för trädgårdens skötsel vilade på gårdsfogden. Han skulle som exempel i mars låta rensa och kvista träden, i maj göda kålåkern och plantera så mycket kål att årsbehovet kunde täckas

»Tack vare de gamla träden finns det en lång rad med livsmiljöer som gynnar biologisk mångfald.«

Linköpings slott speglar sig i den stora dammen, som är omgiven av pilar samt naturlig strandvegetation som starr, säv och gul svärdsilja.

Den välvda träbron över bäcken mellan den lilla och stora dämnen. I fonden syns domkyrkans imponerande klocktorn.

Vita och lila blommande syrener i mitten av maj.

Mellan de formklippta pelarna av bok finns rabatter med för trädgården tidstypiska pioner.

samt i augusti skörda körsbären. Bland de anställda fanns en trädgårdsmästare och en humlegårdskarlar.

När Linköpings slott blev landshövdingeresidens 1634 finns det uppgifter om en kryddträdgård. På en karta från 1750 finns den första detaljerade beskrivningen av Kungsträdgården. Trädgården var indelad i kvarter där nyttoväxter odlades till hushållet, ”fås til kiöket nödige växter”, och fruktträd. Kvarteren ramades in med häckar. I samband med Gustav IV Adolfs besök i Linköping 1802 planterades almar vid slottet som idag måste avverkas på grund av almsjuka.

UNDER 1800-TALETS mitt började städerna i Sverige anlägga stadsparker. I Linköping möjliggjorde staten att Linköpings stad kunde anlägga en stadspark söder om slottet, Borggårdsparken, 1864. Samtidigt förändrades den nyttobetonade Kungsträdgården till en romantisk park med slingrande grusgångar och fritt placerade träd och buskage av syren, schersmin och doftolvon.

I början av 1900-talet får Kungsträdgården sitt nuvarande

utseende med de raka gångarna med formklippta pelare av bok och strikta buxbomshäckar i klassicistisk stil. Under 1970-talet minskade Kungsträdgårdens yta och norra delen blev allmän park intill det nyuppförda biblioteket.

ÄNNU IDAG ODLAS det nyttoväxter i Kungsträdgården. I trädgården finns gamla träd från 1800-talet, men den mest intressanta växten i trädgården är den imponerande hasseln som troligtvis har medeltida ursprung.

Trädgården har överlag stora värden avseende den biologiska mångfalden. Här växer den akut hotade arten fjällig vägglav, här finns sju arter av fladdermöss och här har påträffats åtta rödlistade insektsarter som är knutna till gamla träd. I dammen finns den fridlysta vattensalamandern och här häckar rörhönan.

Tack vare de gamla träden med häligheter och nedbruten ved finns det en lång rad med livsmiljöer som gynnar biologisk mångfald. En annan orsak till mångfalden är kontinuiteten: träd, växter och djur har haft lång tid på sig att etablera sig i trädgården och finna sina lämpliga livsmiljöer. *

LONDON CALLING

För 100 år sedan skapades ett stycke Sverige på brittisk mark. Allt sedan dess har Portland Place 27 varit en del av den svenska ambassaden i London och därmed en viktig länk i förbindelsen mellan de två länderna.

TEXT Elisabet Hesseborn FOTO Rikard Österlund

Arkitekten Robert Adam planerade Portland Place som en storslagen gata kantad av mindre palats, men efter en konjunktur-nedgång i samband med nordamerikanska frihetskriget bestämde man sig i stället för att bygga enklare huslängor, som stod färdiga 1780. Området förändrades under 1800-talets början av arkitekten John Nash.

I slutet av juni 1921 flyttade den svenska beskickningen till en av Londons mest exklusiva adresser – Portland Place 27. Genom ett 999-årigt arrendekontrakt mellan den engelske ägaren baron Howard de Walden och den nytillträdde svenske envoyén, den tidigare svenske utrikesministern Erik Kule Palmstierna, kom Portland 27 i svensk besittning.

Huset hade renoverats under arkitekten Torben Grut och i veckor hade svenska Nationalmuseum fyllt lokalerna med ”det bästa vi äga av svensk uppfattning och smak”. Exteriören längs Portland Place är däremot omisskännligt brittisk med en lång rad av stora radhus.

Fastigheten byggdes 1776–1780 av de berömda arkitektbröderna Adam som en del i en större stadsomvandling. Residenset har ett stort värde med sina exklusiva representationsrum och sällsynt välbevarade 1700-talsinteriörer. Den relativt enkla fasaden gör att kontrasten mot de eleganta inredningarna i representationsdelen blir så mycket större.

Husen vid Portland Place var redan från början tänkta för ett fashionabelt sällskapsliv, och representation i hemmet har fortsatt att vara en viktig ingrediens i diplomatins värld. Ambassadör Gunnar Hägglöf minns i sina memoarer att det bästa sättet att komma in i engelskt politiskt liv under hans tid (1948–1967) var att gå på middag och luncher. Följaktligen innebar det också att hålla egna evenemang. Här har många minnesvärda middagar hållits under årens gång, till exempel för Winston Churchill och drottning Elisabeth.

I början av 1980-talet flyttades ambassadens kontor slutligen ut och sedan dess används Portland Place 27 enbart som residens. Vid en ombyggnad 1998–2000 skapades också flera nya personallägenheter i byggnaden inklusive annexet. *

Residensets ombonade bibliotek ligger på entréplan och vetter mot den breda gatan. Rummet användes ursprungligen som matsal när svenska ambassaden flyttade in 1921, men i samband med ambassadör Gunnar Hägglöfs tillträde efter kriget förvandlades rummet till bibliotek med träpaneler i klassiskt utförande.

Från den relativt enkla exteriören kliver man in i den stora magnifika entréhallen. Hallen binder samman husets viktigaste rum på bottenvåningen och sällskapsvåningen en trappa upp. De höga väggarna går i svalt så kallat wedgwoodgrönt och golvet är i vit marmor med svart rutmönster. Trappan reser sig i ett tre våningar högt rum med ett ovalt ljusinsläpp i taket.

Alla paradrum har kvar de eleganta stukturerna på väggar och tak. De är bland annat inspirerade av de väggmålningar som Robert Adam dokumenterade i utgrävningarna av de antika städerna Pompeji och Herculaneum när han som ung var ute på sin långa bildningsresa på kontinenten.

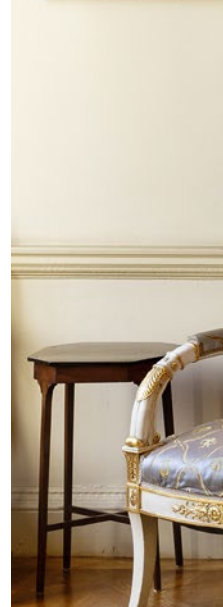
Det svenska residenset har varit ett andra hem för flera svenska kungligheter. Och här finns också ett kungligt gästrum, som kan användas om dagens kungapar kommer på besök.

Det stora galleriet är det främsta sällskapsrummet för fester och mottagningar. Inredningen präglas av stor detaljrikedom, till exempel den stora spisen och stucktaket med sina tre cirkelformade motiv. Rummet fick ny färgsättning i vitt och blått i samband med Torben Gruts besök 1921 och den tidigare förgyllningen i taket målades då över.

Bröderna Adam utvecklade en personlig nyklassicistisk stil, den så kallade Adamstilen. Denna tog sig uttryck i en nydanande reliefinredning mot en botten av klara kulörer, som till exempel ärtgrön, himmelsblå eller citrongul. De flesta av motiven – festonger, vaser, sfinxer och annat – hade använts tidigare, men det var kombinationen som var banbrytande.

Scanna in qr-koden med din mobilkamera så får du fram mer information och bilder om residenset.

Såväl dörrbeslag som möbler ritades med stor detaljrikedom. På Portland Place 27 förefaller till exempel de intrikata dörrhandtagen i mässing vara i original. Deras eleganta klassicism spreds snart vidare i hela norra Europa samt Ryssland och USA. Under 1800- och 1900-talet har stilen även återuppstått som "nystil" ett flertal gånger.

Den 29 juni 1954 höll det svenska kungaparet en middag för drottning Elisabeth. För att rymma de över 60 gästerna hade ambassadörsparet Gunnar och Anna Hägglöf varit tvungna att inreda en tillfällig matsal i grannfastigheten nr 29.

De fina originalspisarna i huset har en finskuren dekor i lågrelief, med inlägg av färgad marmor i kontrast mot resten av dekoren i vit marmor. 1921 fylldes huset med svenska möbler inlånade från bland annat Nationalmuseum.

FOTO MELKER DAHLSTRAND

Broderiparterren får nytt liv

EN CENTRAL DEL i Drottningholms barockträdgård var broderiparterren – de stilfulla buxbomslingor som anlades närmast slottet. Sedan broderiparterren restaurerades på 1950-talet har många buxbomsplantor dött. Nu är det därför dags för en upprustning av anläggningen.

All växtjord i buxbomsbårderna kommer att bytas ut för att bli kvitt det roto gräs som etablerats under årens lopp. För att inte riskera att få in sjukdom i växtmaterialet utgörs all ny buxbom av sticklingar tagna från buxbomen på den närbelägna så kallade vattenparterren med fontänerna. Dessa sticklingar har stått på tillväxt i tre år på en plantskola på Ekerö, utan kontakt med någon annan buxbom. Totalt kommer cirka 38 000 buxbomsplantor att planteras i broderiparterren våren 2022.

FOTO KARIN ANDERSSON

LÄDERBAGGEN FÅR NYA HOLKAR PÅ SVARTSJÖ

DEN BRUNSVARTA läderbaggen trivs bäst i gamla ihåliga träd, främst ek, där de bosätter sig i mulm – en snusliknande blandning bestående av organiskt material.

En del naturområden saknar riktigt gamla träd och därför har Stockholms länsstyrelse byggt så kallade mulmholkar – ihåliga stammar fyllda med bland annat mulm, sågspån och löv – på SFV:s mark vid Svartsjö. I våras flyttades omkring 50 läderbaggs-larver dit.

FOTO SFV/VANJA KNOCKE

KLIMAT I FOKUS PÅ NÄTVERKSTRÄFF

I SLUTET av augusti anordnade SFV en digital konferens om klimatförändringarna och statliga fastighetsägares ansvar att bidra till lösningar. Det är en del i det europeiska nätverket för offentliga fastigheter, PuRE-net (Public Real Estate Network), vars mål är att skapa kontaktytor och samarbete för effektivt och ansvarsfullt brukande av offentliga fastigheter. Representanter från 13 europeiska länder deltog.

FOTO BERT LEANDERSSON

ENKLARE ATT VANDRA PÅ MARSTRAND

VANDRINGSLEDEN som går längs med havet runt ön Marstrand i Kungälv kommun håller nu på att rustas upp. Leden – som är en populär promenadväg, dels för öborna själva, dels för alla sommargäster – har genom åren utsatts för stort slitage.

Upprustningen av stigen, som kommer att få både betongväg och spångar, finansieras av SFV tillsammans med kommunen samt donationer från företag och personer på ön. Tanken är att den upprustade leden ska underlätta framkomsten för bland annat personer i rullstol och med barnvagnar.

FOTO SFV/MARIA LUNDEKVIST

SVEN HALLS TORN MURAS UPP IGEN

BOHUS FÄSTNING var en viktig del av Danmark-Norges försvar mot svenskarna under 1500- och 1600-talen. Idag är fästningen, i Kungälv kommun, en ruin. Under 2018 rasade delar av yttermuren av Sven Halls torn på fästningen, vilken har varit avspärrad sedan dess.

– I år har Statens fastighetsverk fått ökade anslag för just murverk och vi kan därför påbörja projekteringen för återuppmurningen av tornet, säger Maria Lundkvist, projektägare på SFV.

Därför kan vi göra skillnad

Jag tror att vi alla har sett de förödande effekterna av klimatkrisen i sommar. Det extrema vädret har påverkat stora delar av världen, inklusive Sverige – senast skedde kraftiga översvämningar i olika delar av landet. Statens fastighetsverk ansvarar för cirka 2 300 fastigheter i Sverige och utomlands. Vi har fått förtroendet att förvalta en betydande del av Sveriges natur- och kulturarv: byggnader, en sjundedel av skogen, renbetesmark och jordbruksfastigheter.

För fyra år sedan röstade Sveriges riksdag för ett ambitiöst mål om att inte ha några nettoutsläpp av växthusgaser 2045. Som en av Sveriges största fastighetsförvaltare och som offentlig myndighet har vi höga förväntningar på oss. Vi har ett ansvar att agera, vara innovativa och föregå med gott exempel. Med högst 24 år kvar till nollutsläpp måste alla stora investeringsbeslut ses i ljuset av de åtgärder som krävs för att nå Parisavtalet.

VÅR HANDLINGSPLAN ÄR baserad på Agenda 2030 för hållbar utveckling och ingår i vår verksamhetsstrategi. Det innebär att vi i detalj ska rapportera om hur vi bidrar till de globala målen för en hållbar utveckling, Agenda 2030. Några av de globala målen utgör vårt kärnuppdrag, till exempel mål 15 som handlar om biologisk mångfald och hållbart nyttjande av ekosystem och mål 11.4 – att skydda och trygga världens kultur- och naturarv.

Agenda 2030-målen har även bäring på vår strävan att uppnå mer cirkulära affärsmodeller i våra verksamheter och byggprojekt. Det handlar om att ta fram nya tekniska lösningar, återbruka produkter och material samt använda befintliga byggnader smartare. Då kan behovet av att bygga nytt

FOTO JEANETTE HÄGGUND

»Vi har ett ansvar att agera, vara innovativa och föregå med gott exempel.«

minimeras, vilket innebär minskad resursanvändning och lägre klimatpåverkan.

De specifika krav som regeringen ställer på oss inbegriper ambitiösa energieffektivitetsmål och ökad utbyggnad av solceller på våra fastigheter. Idag har vi solceller på tak- och markanläggningar på allt från residens och fästningar till parkeringsautomater samt skylt- och parkbelysning, bland annat i Hagaparken i Stockholm. Där har vi bevarat det gammaldags formspråket på gatlyktorna, men samtidigt tagit vara på innovation och förnybar energi. Dessutom är solceller vid våra ambassader lite av en profilfråga för svensk hållbarhet.

I SLUTET AV augusti hade jag och SFV det hedersamma uppdraget att vara värd för det europeiska nätverket för offentliga fastigheter, PURE-nets (Public Real Estate Network), första digitala konferens om klimatförändringarna och statliga fastighetsägares ansvar att bidra till lösningar. Konferensen gav erfarenhetsutbyte och inspiration för

oss alla att gemensamt driva klimatfrågorna vidare.

På SFV har vi sedan flera år en hållbarhetschef, som driver hållbarhetsfrågorna tillsammans med vår projekt- och specialistavdelning, övriga medarbetare och chefer. Allt fler medlemmar i PURE-nets nätverk utvecklar arbetssätt och stärker hållbarhetskompetensen på liknande sätt som vi. Tillsammans representerar vi viktiga institutioner som kan göra skillnad. Det är en styrka som vi vill ta vara på. Det är bara genom samarbete som vi når våra mål och kan möjliggöra global hållbarhet under det här decenniet!

INGRID EIKEN HOLMGREN

Generaldirektör, Statens fastighetsverk

POSTTIDNING B

RETURADRESS Kulturvärden c/o Flowy, Box 15010, 167 15 Bromma

Prenumerera på Kulturvärden eller ändra din prenumerationsadress:

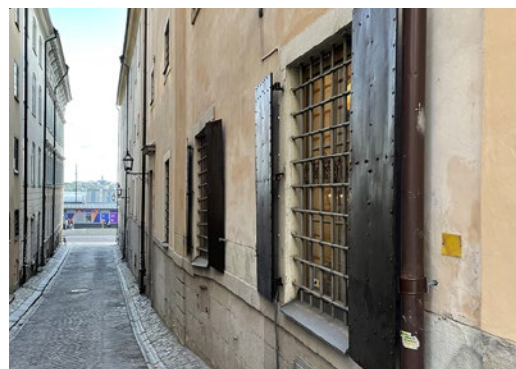
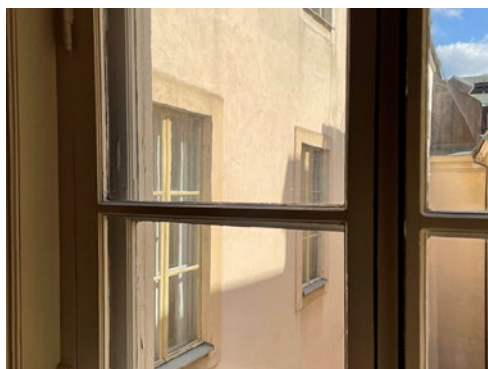
www.kulturvarden.prenservice.se eller ring 08-522 183 52.

Mot en expeditions- och portoavgift på 200 kronor

får du fyra nummer av Kulturvärden.

FOTO: SFV

Uthyres:

Nyrenoverat kontor i Norra Bankohuset, Gamla stan

Statens fastighetsverk hyr ut nyrenoverade kontorslokaler på Österlånggatan i Gamla stan i Stockholm. Lokalen ligger på vinden i Norra Bankohuset, Sveriges Riksbanks sedelmagasin som uppfördes 1772. Ytan är ca 600 kvadratmeter och i källaren finns ytterligare 287 kvadratmeter med plats för förråd. Här finns också omklädningsrum med dusch och bastu och ett pausrum. Läs mer på sfv.se/uthyres